

... VEZESSE WT PARADISU(M) NUGULMABELI ... (Adalék a Halotti Beszéd és Könyörgés értelmezéséhez)*

GALGÓCZI LÁSZLÓ

„Ha mi az embert azon részéről vesszük gondolóra, a' mi teszi őtet igazi értelemben emberré: ugy őtet tulajdonképpen halandónak nem lehetne tartani. Az a' része ugyanis az embernek, a' mi őbenne gondolkozik, itél, okoskodik, és a' mit Léleknek nevezünk, örökké fenn áll, 's a' mulandóság alá nem vettetve. Hitték a' Lélek' halhatatlanságát, még a' Keresztény Vallás' világával nem birt Böltsek is ... Mi hát az a' mi mulandó, a' mi halandó az emberben? Az, a' mi nem teszi tulajdonképpen magát az embert, hanem csak az ő ideig való öltözetét, az ő ideig való hajlékát, mellyben munkásságát egy ideig kimutatta, és a' mit testnek nevezünk. Nem lesz ugyan ez is semmivé, nem vész el örökre; mert semmi sem vész el, hanem csak változik, 's más tzelra haználatiik a' pompás természetben: de csak ugyan meg szünik a' Lélek' munkásságának eszköze, a' midön attol, mint az ő eddig volt társától megválík a' halálban, 's ezt a' megváltást ezt a' test' levetkezését nevezük halandóságnak.” – elmélkedik Pap István nagyfiszteletű úr (Pap István 1833: *Közönséges halotti predikáziók*, Veszprém, 195–6) „halandóságunk helyes szempontból való szemlélése” során.

Tudjuk jól, hogy a Halotti beszéd és Könyörgés a latin nyelvű *Sermóból*, ami talán előképe lehetett a magyar *Beszédnek*, csak egyes gondolatokat emel ki, olyanokat, amelyek az adott beszédhelyzetben a leghathatósabban szolgálják a gyászolók lelki épülését. Ahol követi az előképét, az a Beszéd intő és emkékeztető része: a bűnbeesés története, rendeltetésében azonban más, mint a Sermóban: ott inkább utalásjellegű, mintegy az elmélkedés alapja, itt viszont az elbeszélésjelleg dominál: a prédikáló pap elmesélvén az Édenben történeteket emlékezteti a gyülekezetet arra, hogy „*pur es chomuv uogmuc*”. Horváth János megállapítása szerint (1931: 84) a Halotti Beszéd „Forrása elmélkedő részének csak komorabb szakaszaiból merít, ...mellőzi azonban amannak vigasztaló gondolatait, utalását a megváltás tényére. Abban, amit latinjától kölcsönöz, teljesen egyezik annak gondolatmenetével; hogy azonban a bűnbeesés végzetes voltát fokozottan éreztesse, közbeiktatja a paradicsombeli tilalmakat. Ez elmélkedő részt a latinban s a magyarban is imádkozásra való felszólítás követi: imádkozásra a szegény bűnös halottnak lelkéért. A latinnak ebben a részében, a végén, csak

*Mokány Sándor 65. születésnapjára, köszöntőül.

egyetlen felszólítás van; a magyar, hathatós páthosszal, megsokszorozza azt, s kibővíti némely (a Pray-kódexben is megírt) halottas imádságokból való elemekkel, remniscentiákkal.” (Az én kiemeléseim: G. L.)

Benkő Loránd (1980: 360) az addigi kutatásokat összegezve megállapítja: „A gondolati tartalom és annak formába öntése szempontjából (Árpád-kori) szövegeink közül a HB és K. a legkerekebb egész. Ha nem tudnók, hogy a megfelelőjéül szolgáló latin alapszöveg jónéhány olyan gondolattal bővebb, amelyet a magyar átültetés nem is érint, a magyar szöveg önmagában szinte sermmi hiányérzetet nem keltene bennünk. A viszonylag tökéletes gondolati és formai kompozíció, amely a halál megmásíthatatlan tényének szemléltetésével kezdődik, és a mennyország ígéréttel fejeződik be, e tekintetben ugyan híven követi a latin eredetit, de az indító és a végső képek közt a magyar szövegalkotónak a latin eredetitől való jelentékeny eltérései ... az önálló magyar szövegszerkesztésben is igen jártas átültető ténykedésére vallanak. A latin Sermo megmásításának az a vonása, hogy a magyar átültető lényegében kihagyta a Sermóban külön kiemelt vigasztaló részeket, beiktatta viszont a paradicsombeli tilalmakat (Gen. 2: 15–7) (vö. CZEBE: EgyPhK. XXIX, 39; HORVÁTH, IrMűvKezd. 84), továbbá hogy latin eredetijénél többször és kiemeltebben emlegeti a halott bűneit, lehet, nem is ösztönös, hanem tudatos változtatás volt, a magyar szövegalkotó azon törekvése, hogy a vallás elleni vétségek elkerülésére hathatósabban intse a sirbeszéd hallgatóságát. S mivel már a latin eredeti sem egyetlen alkalomra készült, hanem formuláré, beszédminta (...), s az természetesen a magyar változata is (vö. NÉGYESY: EgyPhK. XXIX, 200), e tényből talán nem teljes alap nélkül vonható le az a következtetés, hogy a magyar hívők a XII. század második felében még fokozottan rászorulhattak az efféle komor figyelmeztetésekre.”

Hogy tényleg ez volt-e a vigasztaló rész – *„Végtére a könyörületes Úr megemlékezett arról, hogy por vagyunk. Leszállott a mennyből a földre, és a sok időn át elveszett embert kereste és megtalálta, kit az ő drágalátos vérén meg is váltott, és így örvendezve oda őt visszavezérelte, honnét elsőben is elbukott. Tehát, testvéreim, nem ez a verem a mi szállásunk, de miképpen boldog Pál mondja, úgy kell minékünk hinnünk. A mi társaságunk – úgymond – a mennyekben van. Kiknek készítettett, testvéreim, az a mennyei szállás, jól tudjátok. Az igazaknak és mindazoknak, kik e világban a jó cselekedetben állhatatoskodnak.”* (Mészöly 1956: 107) – kihagyásának oka, nem tudhatjuk, a temetés liturgiája alapján ezt is megengedhetőnek tartjuk: „Bár a temetés szentelmény csupán, az egyház gazdag és változatos liturgiával veszi körül a kereszteni ember testének földre helyezését és a tőle való búcsúvételt. Ez jogos is, hiszen a halál földi életünknek valóban egzisztenciális eseménye, ami megrendíti a hozzátartozókat. Kell, hogy az egyház ezekben az órákban a hit vigaszával mellettük álljon. A temetés ezenkívül, társadalmi vonatkozású esemény is, amelyen nagyobb számban jönnek össze az emberek.” (Várnagy 1993: 179 – az én kiemelésem G. L.) De vajon

mondhatjuk-e teljes joggal, hogy a magyar nyelvű Beszédből hiányzik a megváltásra való utalás? Azt hiszem, nem hiányzik, hanem a Sermónak a Pál apostol levelein (Zsid 11,13; Ef. 2,19) alapuló vigasztaló, a megváltásra utaló részét a magyar Beszéd fogalmazója – szövegének formularé jellege miatt is – nem emelte be mintabeszédébe (l. Balázs 1985: 201: „Azt, amit a szövegből a tömörítés kényszere miatt kellett kihagynunk, a kivonatból általában nem tudhatjuk meg. Ezzel szemben arra, amit belőle a válogatás során töröltünk, rendszerint vissza lehet következtetnünk. Ezért az, amit kihagytunk, pótolhatatlan. Az viszont, amit válogatva szűrünk ki, logikai úton visszanyerhető.”). Amit a Halotti Beszéd és Könyörgés és latin előképe viszonyáról már korábban mondtunk (Galgóczi 1994) nem ismétljük, elég most csak annyi, hogy mind a Sermo, mind pedig a Beszéd a hallgatót a nyitott sír képétől a majdani mennybe jutás ígéretéig vezeti el, csak másképp és másképp. Az ív ugyanaz: a ravataltól az Úr jobbjára felőli helyig – a kompozíciós megoldásban van a különbség: a magyar nyelvű Beszéd a Sermo narrációja (21–28. sor) helyett az ezt követő imára való felszólítást sokszorozza meg: „*Wimagguc uromc isten kegilmnet ez lelic ert. hogy iorgossun w neki. es kegiggen . es bulscassa mend w bunet. Es vimagguc szen achsin mariat. es bovdug michael archangelt. es mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Es uimagguc szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. es ketnie. hug ovga mend w bunet. Es vimagguc mend szentucut. hug legenec neki seged vromc scine eleut. hug isten iv uimadsagucmia bulsassa w bunet. Es zoboducha wt urdung ildetuitul. es pucul kinzotviatvl. es vezesse wt paradisum nugulmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele utot. es mend iovben rezet.*” (Mészöly 1956: 112)

Ezt a kompozíciós megoldást, ti. könyörgések, imádságok sorozatát, megsokszorozását a temetés liturgiájával magyarázhatjuk. A *temetési szertartás* a kora középkorban mindenekelőtt a hűsvéti örömet és a temetés eszkatológikus jellegét hangsúlyozza, majd később – bár e jelleg megmarad – a megbocsátásra és a kiengesztelésre vonatkozó imádságok és szövegek túlsúlya azt mindjobban elfedi és háttérbe szorítja (a XIII. században keletkezett pl. a *Dices irae...*). A temetés liturgiájának lényege Várnagy Antal (1993: 179) szerint: „Jézus halála pascha (átmenet) volt az új életbe és megdicsőülésbe. Halála az élet győzelme lett a halál fölött. Ahogy azonban Jézusnak meg kellett halnia, hogy feltámadhasson és örökké élhessen, ugyanúgy a keresztény ember is akkor kapja meg az új életet, ha Krisztushoz hasonló a halálban. Így a halál nem az élet megszűnése, hanem belépés egy új életszakaszba. ‘A boldog feltámadás reménye benne ragyogott föl nekünk, és így, bár megszorít a halál kényszere, az ígért örök élet megvigasztal minket. Mert híveid élete, Urunk, megváltozik, de meg nem szűnik, és amikor halandó testünk cnyészetnek indul, lelkünket a mennyben örök otthon várja’ – vallja hitvalló szép szavakkal a megholtakról szóló prefáció.”

A temetésem elmondott szöveg, a képes ábrázolás, a szimbólumuk mind azt érzékeltetik, hogy a végső szó nem a megsemmisülés, hanem az üdvösség, nem a ha-

lál, hanem az élet, nem a pusztulás, hanem az örök élet, nem az enyészet, hanem a megdicsőült ember. Hisz a „hívó keresztény tudja, hogy egész életével a halálra kell készülnie, hogy helyt tudjon állni. Az embernek földi életének utolsó szakaszában és döntő pillanataiban szüksége van emberi, lelki és keresztény segítségre. A szentek égi közösségébe való átmenetelhez szükség van a földi egyház közbenjárására: szeretetére és gondoskodására. Mivel a földi egyház kapcsolatban áll a túlvilággal, ezért a halállal nem szűnik meg törődése a másvilágon tisztuló tagjaival, ahogyan a megdicsőültek közbenjárását is igénybe veszi.” (Várnagy 1993: 179). A liturgia középpontjában sokáig – szinte napjainkig – a lelkeség állt, a lélek üdvösségére szűkült le minden reménység, ezt mutatja első Árpád-kori szövegméltunk Könyörgése: „*Scerelmes bratym uimaggumuc ez scegin ember lilki ert. kit vr ez nopum ez homus vilag timnicebelevl mente ...*” (Mészöly 1956: 112), s így hangzott e felszólítás nagyon sokáig: „*Szeretett testvéreim, imádkozunk a megholt hívek (vagy: e megholt hívő) lelkéért, hogy az Úr őket (őt) kegyelmével a menny örömébe bevezesse ...*” (Éneklő egyház, 1985, Budapest, Szent István Társulat, 1383).

Az alapgondolat tehát a korabeli liturgiában adott: a bűnös test halála és a lélek véget nem érő örök élete, ezt tapasztaljuk nyelvemlékünk könyörgésében is: „... *vimaggomuc ez scegin ember lilkiert ... kinec ez nopun testet tumetive ...*”

Már érthető, miért kap nagy hangsúlyt a beszédben a paradicsombeli *bűnbeesés*: az Éden, a termékeny gyümölcsös kert az isten által elindított teremtés és történelem boldog képe a Szentírásban és a Halotti Beszédben is, de ez a történelem az ember bűne folytán az Istentől való eltávolodás és szorongatás története lett, az idilli képet az ember bűnbeesése széttöri: „*Lám, az ember olyan lett, mint egy közülünk, ismer jót és rosszat. De nem fogja kinyújtani kezét, hogy az élet fájáról is vegyen, egyék és örökké éljen. Ezért az Úristen eltávolította az Éden kertjéből, hogy művelje a földet, amelyből lett.*” (Ter 3, 22–23 – itt és a továbbiakban: Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás, 1987, Budapest, Szent István Társulat.) Az ember világa, a földi világ a bűn helye „*Mint tehát egy ember által lépett a világba a bűn, majd a bűn folyományaként a halál, és így a halál minden embernek osztályrésze lett, mert mindnyájan bűnbe estek.*” (Róm 6,12–13).

Mi is ez a *bűn*? Ismerjük a történetet: Ádám és Éva megkapják Istentől az egyetlen tiltó parancsot: a jó és gonosz tudásnak fájáról ne egyél, mert amelyik napon ejendel arról, halálnak halálával halsz meg. A jelenet lényege: ember, bizzál bennem, és engedelmeskedj nekem. „A bűn tehát nem vérontás, lopás, csalás, hazugság, máséfféle – mondja Karácsony Sándor (1995: 31–2) – hanem engedetlenség Istennel szemben. ... kövessük tovább az első bűnt a maga végzetes útján. Hogy válik az első emberpár engedelmes gyermekből engedetlen gyermekké. Enged a kígyó csábításának. Kígyó vagy nem kígyó (...) egészen bizonyos hogy az ember kísértője az a valami, ami közös benne a kígyóval és minden egyéb földi teremtménnyel: a por és hamu, a föld,

amelyből vétetett, a testisége. Oh, a por nagyon jól érti a por szavát ... a bűn ... mindvégig az Isten ellen való engedetlenség, a por és hamu szava bennünk. ... Engedetlenség, testiség, tudás. Lehet-e ember bűn nélkül való?"

A bűn és a bűneset lényegét Pál apostol tanításaiból ismerjük, a Róm 5,12kk szerint a bűn Ádám bűnbeesése révén került a világba. Az első ember bűnének következménye az lett, hogy utódai mindannyian vétkezni kezdtek, és mert ezt tették, magukra vonták a halál büntetését. A bűn rémuralma, amely igába hajtotta mind a Mózes előtti, mind a Mózes utáni nemzedékeket, csak Krisztus üdvyszerző cselekedete által tört meg, a bűn hatalmánál csak az ő irgalma lehet nagyobb. De a kegyelem nem oldja fel az ember személyes döntési kötelezettségét. A kegyelem állapotában való döntésszabadság csak azok osztályrésze, akik az egy Jézus Krisztus által részesülnek a kegyelem és az igazság ajándékában: „Amint tehát egynek vétke minden emberre kárhozatot hozott, ugyanúgy egynek üdvösséget szerző tette minden emberre kiárasztotta az életet adó megigazolást.” (Róm 5,18). Ezt a gondolatot tartalmazza a Sermo, s ez az, ami virtuálisan legalábbis nincs a magyar nyelvű szövegben. De a megváltásra, a kegyelemre mégiscsak van utalás: az imádkozásra való felhívássorozat: *Wimaggomuc uromc isten kegilmet ez lelic ert ...* tartalmazza a bűnbocsánat kérését, a *paradicsom nyugalmát*, a mennyeknek országát, ha csak imperativusként is, a lélek számára.

Mit is tartalmaznak e sorok? Először is, hogy ezen imasorozat középpontjában a lélek áll, szemben az előző rész testközpontúságával. A Beszéd két része között feszülő ellentét az embert Istenhez való viszonyában szemlélteti: az ember testisége teremtményi mivoltában gyökerezik, s elsősorban az ember Isten előtti helyzetére utal: az ember nem osztható fel *isteni* (lélek) és *földi* (test) részre, az egyetlen szétválasztás csak Isten és ember, illetve menny és föld között lehetséges. A *test* az embernek az Isten előtti korlátait mutatja: önmagában képtelen Istent megismerni. Pál apostolra hivatkozhatunk ismét (1Kor 3,13; 2Kor 10,3; Róm 6,6; Róm 7,14; Róm 7, 25), ő az önmagából élő és önmagában bízó embert a testiség területére sorolja, mert a külsőségek fontosak számukra; önelégedettség jellemzi őket, saját ismereteiket teszik meg a valóság mértékévé, közben nem veszik észre, hogy a bűn mindent meghatározó hatalmának vannak kiszolgáltatva: a test az Istentől elszakadt és isten ellen lázadó élet. A *bűn* és a *halál* hatalmából az ember önerejéből nem tud megszabadulni. Erre egyedül Isten képes, aki a megszabadított életet a lélek erőterébe helyezi át. Ez a megszabadítás Krisztus által történik meg, akit az Isten a bűnös testhez hasonló formában küldött el, abban a formában amelyben a bűn uralma alá vetett ember is él. Krisztus, a bűn nélküli, halála és feltámadása a bűnt saját területén győzte le, a testben (2Kor 5, 21). Ezért is mondhatja a Sermo: „Tehát, testvéreim, nem ez a verem a mi szállásunk ... A mi társaságunk – úgymond – a mennyekben van” (Mészöly 1956: 107).

A *menny* a keresztyén felfogás szerint – többek között – a boldog, üdvözült lelkek lakóhelye, az a *jobb haza*, ahová vágyakoztak és vágyakoznak Isten gyermekei:

... *hogy ha földi sátrunk összedől, Istentől kapunk lakást: örök otthont a mennyben, amit nem emberi kéz épített. ... Maga Isten készített erre elő, Lelket adva nekünk foglalóul.*" (2Kor 5, 1–5). A mennyország Isten, az ő angyalainak és szentjeinek birodalma, a beteljesedés és az üdvösség országa, ahol az elhunytak Krisztussal az Atyánál vannak: A mennyország a cél képe, amire az ember teremtettet: az Istennél és az istennel való lét képe. A mennyország, a paradicsom, Isten országa a tökéletesen igazak tartózkodási helye: a kegyelem állapota, a nyugalom helye (Jn 14, 1kk; 2Thessz 1,7; Zsid 4,1kk): „*Erre szöveget hallottam az égből. 'Jegyezd fel: Mostantól fogva boldogok a halottak, akik az úrban halnak meg. Igen, mondja a Lélek, hadd pihenjék ki fáradalmaikat, mert tetteik elkísérik őket'*” (Jel 14, 13).

Az új Éden, az imádságsorozat paradicsoma (I. Sermo „*a sok időn át elveszett embert kereste és megtalálta, kit az ő drágalátos vérén meg is váltott, és így örvendezve oda őt visszavezérelte, honnét elsőben is elbukott*”) és a mennyország itt összekapcsolódik: egy új teremtés, egy új föld és ég állítódik szembe a régivel, s ebben az új teremtésben Isten együtt lakozik teremtményeivel: „*Új eget és új földet láttam. Az első ég és az első föld ugyanis elmúltak, és a tenger sem volt többé. Akkor láttam, hogy a szent város, az új Jeruzsálem alászállt az égből, az Istentől. Olyan volt, mint a vőlegényének fölékesített menyasszony. Akkor hallottam, hogy a trón felől megszólal egy harsány hang: 'Nézd, ez az Isten hajléka az emberek között! Velük fog lakni és ők az ő népe lesznek, és maga az Isten lesz velük. Letöröl szemükről minden könnyet. Nem lesz többé halál, sem gvász, sem jajgatás, sem vesződség, mert a régi világ elmúlt.' Akkor a trónon ülő megszólalt: 'Lásd, újratereitek mindent!'*” (Jel 21, 1–5). Az új teremtésben a kint, a gyötrelmet a nyugalom váltja fel: „*Aki szeret engem az megtarja tanításomat, s Atyám is szeretni fogja. Hozzá megyünk és benne fogunk lakni. ... Békességet hagvok rátok. Az én békémet adom nektek. Nem úgy adom, ahogy a világ adja. Ne nyugtalanokdjék a szívetek s ne csüggedjen!*” (Jn 14, 23; 27).

Isten országa egy nyomorúságok és szenvedések nélküli világ, tartalmi vonatkozásait a boldogmondásokból olvashatjuk ki: „*Boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa. Boldogok, akik szomorúak, mert majd megvigasztalják őket. Boldogok a szelídek, mert övék lesz a föld. Boldogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságot, mert majd eltelvek vele. Boldogok az irgalmasok, mert majd nekik is irgalmaznak. Boldogok a tiszta szívűek, mert meglátják Istent. Boldogok a békességben élők, mert Isten fiainak hívják majd őket. Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert övék a mennyek országa*” (Mt 5,3–10). Isten országa az evangéliumok szerint Jézus Krisztusban valósul meg. a húsvét utáni korszakban az ő személyén van a hangsúly (ApCsel 8.12; 28.31): Isten országának beteljesedése Krisztus uralkodását jelenti, amelyben övéi, választottjai osztozni fognak: „*Ő szeret minket, vérével megváltott bűneinktől, s Atyjának, az Istennek országává és papjaivá tett bennünket. Övé a dicsőség és a hatalom örökkön örökké! Amen.*” (Jel 1.6).

„Megláttuk mitsoda halál az, mellyről szól az Apostol, 's miképpen zsoldja ez a' halál a' véteknek: lássuk már rövideden azt is, mitsoda azaz örök élet, mellyről említést tesz az Apostol, 's miképpen ajándéka ez az élet az Istennek a' mi Urunk Jézus Krisztus által. ... Szent Pál a' Paraditsomi örök boldogságot nevezi életnek, mivel ellenébe akarja tenni a' halálnak, ... Az az élet, mellyet itt élünk, testi, bizonytalan, mulandó, össze van keverve fájdalommal és keserőségekkel; de ama holdogabb élet Lelki, tökéletes, fundamentomára nézve bizonyos, 's tartosságára nézve örökké való. Elvettetik gyalázatos test ... Ekkor ujj életet hoz elő az Isten mi bennünk, , mivel ő szeret minket, 's mi is szeretjük őtet. Mint az élő testnek részei egymás holdogságában részt vesznek: úgy veszünk Istennek 's felebarátrainknak holdogságában, és ditsőségében. Micsoda ditsőséges Paradisoma a' szeretettel tellyes szívnek! ... Ez a' földi élet származik a' mi lelkünknek testünkkel való összevettetéséből: ama más élet pedig, a' mi Istennel való edgyességünkől. Az Isten leszz az ő boldog tereméseinek örökkévaló középpontja. Ő leszz a' Lelke a' minden megszentelt lelkeknek. – Az Istenben találkoznak össze, – az Istenben edgyesülünk örökre, – az Istenben a' mi örömmünk 's életünk összeolvadnak.” (Pap István 1833: *Közönséges halotti predikáziók*, Veszprém. 233)

IRODALOM

- Balázs János 1985: *A szöveg*, Budapest, Gondolat.
- Benkő Loránd 1980: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegei*, Budapest, Akadémiai.
- Galgóczi László 1994: Ház, feze, verem, tömlőc, in Békési Imre és H. Tóth Imre szerk: *Bárczi Géza centenárium*, Szeged, MTA Szegedi Területi Bizottsága, 15–32.
- Horváth János 1931: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Budapest, Magyar Szemle Társaság.
- Karácsony Sándor 1995: *A hatalom alá vetett ember*, Budapest–Cluj, Harmat–Koinonia.
- Mészöly Gedeon 1956: *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Várnagy Antal 1993: *Liturgika*, Abaliget, Lámpás.

„... VEZESSE WT PARADISU(M) NUGULMABELI...”
(Zur Interpretation des ungarischen Sprachdenkmals
„Halotti Beszéd és Könyörgés”)

LÁSZLÓ GALGÓCZI

Die Textstruktur des ungarischen Sprachdenkmals „Halotti Beszéd és Könyörgés” gründet sich auf der zeitgenössischen Liturgie. Demnach steht einerseits der Tod des sündhaften Leibes, andererseits das ewige Leben der unsterblichen Seele im Mittelpunkt der Grabrede.